

LA LITERATURA A CATALUNYA-NORD ENTRE 1808 i 1833

Joan Alegret

EL TEATRE

Devers 1770, s'havia iniciat a Catalunya-Nord una producció teatral en català segons el model classicista francès (és a dir en versos alexandrins i sotmesa a la regla de les tres unitats), elaborada fonamentalment per eclesiàstics i constituïda més per versions del francès —i potser subsidiàriament de l'italià— que no pas per obres originals. Durant el primer terç del segle XIX, aquesta producció perdura, encara que, segons sembla, minvada: la Revolució Francesa dispersà el grup de clergues que traduïen les peces que es representaven a Tuïr (Rosselló) a benefici de la reedificació de l'església del poble; és prou sabut que el més notable d'aquests traductors, el monjo **Miquel Ribes** (1731-1799), que vertí en alexandrins catalans *Athalie* i *Esther* de **Racine** i *Polyeucte* de **Pierre Corneille**, va morir a Sant Cugat del Vallès.

(*) Aquest article és el primer d'una sèrie sobre la literatura als Països Catalans entre 1808 i 1833, és a dir des de la Guerra del Francès a la mort de Ferran VII. Políticament, aquest període representa el final de l'Antic Règim i la pugna entre absolutistes i liberals; estèticament, el final del Classicisme i la introducció del Romanticisme; i, dins de la història de la literatura catalana, aquest quart de segle és l'etapa final de la Decadència, just abans de l'inici de la Renaixença. Aquest caire d'època crítica, de canvi, és el que m'ha mogut a estudiar-la. Començ per Catalunya-Nord que, per formar part d'un altre estat que la resta dels Països Catalans, té unes característiques especials. En aquest article, he reunit i ordenat la informació bibliogràfica disponible. He respectat la grafia original en els títols i citacions: només he regularitzat l'accentuació. Em cal donar les gràcies als bons amics Antoni Espadaler i Eliseu Trench, que em gestionaren l'obtenció d'una fotocòpia del treball *Recherches historiques sur la langue catalane* de Francesc Jaubert de Paçà.

Un traductor o adaptador que treballa abans i després de la Revolució i de l'època napoleònica, i que ens mostra, doncs, la continuïtat d'aquest teatre classicista en català d'un segle a l'altre, és el desconegut que signa amb les sigles L... D..., el qual ens ha deixat sis peces manuscrites (quatre de profanes i dues de religioses), conservades avui al fons Charles de Vallat de la Biblioteca Municipal de Montpeller. Sabem la data de tres d'elles: la més tardana és de 1816: *Don Bertran de Cigarral*, traducció d'una comèdia "à l'espagnele" de **Thomas Corneille** (1625-1709) que era una adaptació d'*Entre bobos anda el juego* de **Rojas Zorrilla**.

A la mateixa biblioteca hi ha una versió, representada el 1829, de la tragèdia en cinc actes *Sant Adrià, màrtir*, de **Jean Galbert de Campistron** (Tolosa 1656-1723), autor que obté un nou èxit a finals del segle XVIII i que havia estat reeditat en 1791 i 1819.

Dos manuscrits més de Montpeller fan palesa la continuïtat d'aquest teatre català entre els dos segles, ja que són noves còpies o noves redaccions d'obres anteriors: *Lo martyri dels gloriosos Sant Ferriol y Julià*, "novament redigit any de 1819", i *Sant Fructuós*, la peça en tres actes i en versificació polimètrica que, amb tècniques més aviat barroques, havia escrit **Melcior de Bru i Descatllar** (abat de Cuixà mort l'any 1759), "redigida lo any 1824".

A la biblioteca del monestir de Sant Miquel de Cuixà, es conserven tres volums manuscrits facticis titulats *Dramas catalans*. Hi ha fet referència **Lluís Creixell** en un article a la revista "Sant Joan i Barres" (núm. 48, juliol 1972), indicant que aquests tres volums procedeixen del "Petit Seminari" de Prada (Conflent), on els alumnes devien encarregar-se de copiar les obres. Els textos transcrits procedeixen, en part, del segle anterior, del fons reunit per l'impressor i editor **Guillem Agel i Barrière** (Tuïr 1753-1823), que havia actuat com a empresari de les representacions celebrades a benefici de l'església de Tuïr durant la dècada de 1780. Però hi apareixen també obres noves, d'autors locals, que duen la data de llur composició: el *Martiri de Sant Julià y de Santa Baselici*, patrons del Soler (Rosselló), composta en aquesta localitat per **Francesc Comes** el 14 de juny de 1813, i, més enllà del període que pretenem ressenyar, la *Representació del martyri de Sancta Àgatha, verge y màrtir*, patrona de Cornellà de la Ribera (Rosselló), composta el 1834, i la *Representació del martyri del gloriós Sant Saturní, bisbe de Tolosa*, tragèdia en cinc actes, composta el 1863, ambdues de **Francès Doutres**, que en la darrera data era institutor a Marquixanes (Conflent). Hi ha encara una peça anònima, *Santa Justa y Santa Rufina*, representada a Bula Terranera (Rosselló) els dies 21 i 28 de maig de 1820 i potser, doncs, escrita poc abans d'aquestes dates. Tanmateix, el títol més curiós d'aquests manuscrits de Cuixà és una peça profana: *Robert, capità de brigants*, traducció de *Robert chef de brigands*, de **La Martelière**, estrenada a París el 1792 "sur le théâtre du Marais", que no és altra cosa que una adaptació francesa de la famosa tragèdia *Die Räuber* (*Els bandolers*) (1ª ed. 1781, est. 1782) de **Friedrich Schiller** (1759-1805). No sabem la data d'aquesta versió catalana, que podria correspondre al nostre període, la qual mereix una mica d'atenció per ésser un ressò en la nostra llengua d'una de les grans obres del moviment alemany del *Sturm und Drang*, que ajudarà a conformar arreu d'Europa la nova sensibilitat romàntica.

Veiem, doncs, com durant almenys els dos primers terços del segle XIX, esllanguint-se progressivament, perdura un teatre nord-català classicista, bàsicament religiós: sovinteja en els manuscrits la indicació que els sants de què tracta l'obra són els patrons del poble

on ha tingut lloc la representació. Junt amb les restes de la dramaturgia religiosa més antiga (*Passions*, *Pastorets*, peces hagiogràfiques barroques), aquestes peces classicistes en la nostra llengua són el teatre de les petites poblacions de Catalunya-Nord enfront del teatre francès que, majoritàriament, devia representar-se a Perpinyà.

LA POESIA

Un altre camp, en què les lletres catalanes segueixen també un solc que ja havia estat iniciat al segle XVIII, és el de la poesia religiosa: s'edita un recull de *Càntichs catalans, traduïts dels Càntichs de Sant Sulpici* (Perpinyà 1826), versió deguda a un sacerdot anònim del bisbat de Perpinyà.

El triomf de la poesia francesa sembla abassegador. No sols la poesia religiosa en llengua catalana, com acabam de veure, és una simple versió del francès: en el camp de la poesia profana, ens trobam amb dos poetes perpinyanesos, pertanyents a la generació de 1808, que escriuen exclusivament en francès. **Antoni Jaume Carbonell** (1778-1834), pels títols de les seves obres, sembla encara un poeta de l'Arcàdia i la Il·lustració: la novel·la pastoral *Daphné* (1808), el recull *Essais, opuscles divers* (1817), l'oda *Mailly ou le tribut de la reconnaissance* (1820) i un poema en tres cants sobre el departament dels Pirineus Orientals. **Pere Batlle** (1787-1863), que escriví els seus primers poemes estant a Barcelona com a soldat napoleònic, edità a "Le Publicateur du département des Pyrénées-Orientales" (1832-1837) odes, balades i epístoles inspirades en els paisatges pirinencs. L'editor **Joan Alzine** va publicar unes *Poésies* (Perpinyà 1823) de **François Boher**, personatge que no he pogut identificar: no sé si pot tractar-se de l'escultor i pintor **Francesc Boher** (Vilafranca de Conflent 1781-Perpinyà 1825), que treballà a Puigcerdà, Arles, Perpinyà i Barcelona. Si comparam els poetes perpinyanesos **Carbonell** i **Batlle** amb els poetes barcelonins de la seva mateixa generació (un **Josep Arrau** o un **Francesc Renart**), veurem que, mentre els barcelonins continuen practicant el bilingüisme poètic català-castellà, els perpinyaneos han passat al conreu exclusiu de la llengua de París, com si amb ells la literatura francesa hagués pres arrels definitives a la capital del Rosselló. En la generació següent, el bibliotecari **Lluís Fabre** (Perpinyà 1795-1883) serà un versificador abundós en francès.

Tanmateix, no deixa de compondre's una poesia en català per part d'autors cultes, bé que, comparada amb la que s'escriu en francès, és més limitada de to i de registres: consisteix en faules humorístiques de temàtica picant o en imitacions de la cançó popular (ja sia sobre patrons autòctons o prenent model de les cançons franceses de **Béranger**). Llurs autors són erudits, com **Pere Puiggarí** i **Josep Tastú** —als quals em referiré més endavant—, o escriptors professionalitzats a París, com **Esteve Aragó**, o científics, com **Bartomeu Xatart**. El conreu de la poesia catalana devia representar, doncs, per a ells un lleure enmig de llurs ocupacions habituals. **Bartomeu Xatart** (Prats de Molló 1774-1846), farmacèutic al seu poble natal, fou un excel·lent botànic, expert coneixedor de la flora pirenaica. Establí un jardí botànic particular al mas de Teller, es relacionà amb d'altres rellevants botànics del seu temps i aplegà un extens herbari que, després de la seva mort, anà a parar a la Facultat de Medicina de Montpeller. **Esteve Aragó** (Perpinyà 1802-París 1892), polític i escriptor professional en francès, va escriure un grapat de cançons en català, segurament de París estant, la data de creació de les quals no he pogut veure precisada: pro-

bablement són posteriors a l'any 1830. Les cançons d'Aragó, com les de **Pepida Meric** (compostes entre 1834 i 1842), devien néixer sota l'estímul de l'èxit de les cançons franceses que el bonapartista **Pierre Jean de Béranger** (1780-1857) escrivia, durant la Restauració, sobre tonades populars. Aquest tipus de poesia nord-catalana no es devia divulgar pel país a través de la impremta, sinó en còpies manuscrites o per transmissió oral. **Jacint Verdaguer**, en les seves estades al Vallespir els anys 1879 i 1880, recollí oralment dues poesies d'**Esteve Aragó** i una de **Bartomeu Xatart** que començava així:

*Una minyona ben feta
com ne cria el Rosselló*

LA PROFESSIONALITZACIO A PARIS

La poesia a part, els escriptors nord-catalans que es volen professionalitzar en francès, amb el conreu de la prosa o el teatre, s'instal·len a París. És el cas dels germans **Aragó**. **Jaume Aragó** (Estagell 1790-París 1855) hi desplega una carrera de director i autor teatral i hi publica el llibre de viatges *Promenade autour du monde* (1822) i la narració *Pujol, chef des Miquelets* (1840), sobre el bandoler Josep Pujol (Besalú 1778-Figueres 1815), àlies Boquica, que es posà al servei dels francesos durant l'ocupació napoleònica. **Esteve Aragó**, que arribarà a ésser batlle republicà de París l'any 1870, s'inicia joveníssim en la carrera literària escrivint en col·laboració amb **Le Poitevin** i amb **Honoré de Balzac** el roman noir *L'Heritière de Birague* (1822); davant del poc èxit d'aquesta novel·la, es decantà pel teatre i es convertí en un autor de *vaudevilles*.

HISTORIADORS I ERUDITS

Ens resta encara per considerar la prosa francesa dels historiadors i erudits nord-catalans. El benedictí **Miquel Brial** (Perpinyà 1743-París 1828), historiador dels segles XII i XIII, que passà a residir a París el 1771, on fou elegit membre de l'*Institut de France* el 1805, treballà en la continuació del *Recueil des Historiens de France* i col·laborà en la *Histoire littéraire de la France*. A la seva vellesa, el 1826, fundà unes escoles públiques per a infants a Baixàs i a Pià (Rosselló), amb la condició que hi fos obligatòria la llengua francesa.

Si dom **Miquel Brial** sembla, doncs, completament francesitzat, els erudits de les generacions següents, en canvi, revaloren el passat literari català, es preocupen per la llengua pròpia, mantenen lligams amb llurs col·legues del sud de les Alberes i, alguns, fins i tot escriuen poesia en català. El Romanticisme pot explicar la nova actitud.

Pere Puiggarí (Perpinyà 1768-1854), que havia estat novici benedictí a Santa Maria d'Arles (Vallespir), es refugià a Madrid durant la Revolució Francesa, on estudià el castellà. Després fou professor d'humanitats i retòrica al Col·legi de Perpinyà, del qual esdevingué superior. Gramàtic, lexicògraf i investigador de l'arqueologia i la història nord-catalanes, publicà al final de la seva vida una *Grammaire catalane française à l'usage des français obligés de connaître le catalan, des linguistes et des amateurs de la langue romane* (Perpinyà 1852), obra en què els escriptors nord-catalans de la segona meitat del segle XIX devien basar llur llengua literària, i deixà inèdit un *Dictionnaire catalan-français*.

Però a més a més ens deixà un llibre manuscrit en català, *Recreacions d'un bandit*, redactat entre 1802 i 1819, que és un recull de faules humorístiques en vers, de tema picant. N'han aparegudes dues, "Lo lleó i l'ase" i "La majordona collonada" a l'*Almanac català del Rosselló* de 1976 i de 1980. També n'ha fet referència la revista "Massana", d'Argelers, que no hem pogut veure. El manuscrit és en poder de l'hereva d'una antiga família d'advocats perpinyanesos i seria interessant la seva publicació completa.

Francesc Jaubert de Paçà (grafiat Passa en francès) (Paçà 1785-Perpinyà 1856), baró de Paçà, seguí en la seva joventut la carrera política i fou auditor del Consell d'Estat (1806) i sots-prefecte de Perpinyà (1814). Amb l'arribada de la Restauració, abandonà la política per les tasques d'investigació erudita i per l'estudi de la legislació dels sistemes de regadiu per a la Société Royale d'Agriculture de París. Viatjà per Catalunya-Sud i el País Valencià, estudiant els sistemes tradicionals d'irrigació dels nostres rius, des del Ter al Xúquer, tasca que reflectí en el llibre *Voyage en Espagne dans les années 1816, 1817, 1818, 1819, ou recherches sur les arrosages* (París 1823). La visió històrica d'aquesta obra és fortament influïda pel seu amic **Francesc-Xavier Borull** (1745-1837), darrer gran erudit valencià setcentista, i la part descriptiva conserva encara un gran interès. Publicà també opuscles de recerca històrica sobre l'Alt Empordà. Però el que ens interessa més, des d'un punt de vista filològic, és el seu extens article *Recherches historiques sur la langue catalane*, aparegut a París, el 1824, a les "Mémoires et dissertations sur les antiquités nationales et étrangères" publicades per la Société Royale des antiquaires de France (pp. 297-431), article que cal qualificar de primera història de la llengua i la literatura catalanes. **Jaubert de Paçà** hi parla, en primer lloc, dels orígens de la llengua i de l'aparició dels primers mots romànics en els documents (pp. 297-308). Es refereix després als trobadors i a l'expansió del català (pp. 308-314), tot englobant en un sol domini lingüístico-literari el català o i l'occità, però, curiosament, afirmant que la llengua poètica dels trobadors va néixer al palau comtal de Barcelona, d'on va passar a Provença. Detalla a continuació els trobadors catalans, estenent-se en la llegenda de Guillem de Cabestany (pp. 315-325). Passa després a considerar la literatura medieval en prosa i vers posterior als trobadors (pp. 324-363), desplegant un quadre que, malgrat diverses inexactituds i omissions, és relativament complet: hi són presents les quatre grans cròniques, fra Antoni Canals, Sant Vicent Ferrer, la versió de la *Biblia* del seu germà Bonifaci, Jordi de Sant Jordi (que situa, però, al segle XIII), Ausiàs March, Jaume Roig i Joan Roís de Corella, així com Joanot Martorell amb el *Tirant lo Blanc*. Ramon Llull i Bernat Metge, en canvi, hi són oblidats. Per a **Jaubert de Paçà** caldria fixar l'època més brillant per a la llengua catalana al segle XV. A continuació parla del segle XVI (pp. 363-371), que qualifica de segle dels historiadors i dels jurisconsults, enfront del segle dels joglars i dels poetes que havia estat l'anterior, i del XVII (pp. 371-386), en què diu que minva el nombre d'escriptors catalans, tot fent un especial elogi de Vicent Garcia, que aparella amb Lope de Vega com als dos poetes més remarcables de l'Espanya siscentista. En referir-se després al segle XVIII (pp. 387-393), comença recordant les mesures centralitzadores de Felip V de Castella després de la Guerra de Successió i la prohibició del català "dans les assemblées publiques, dans les affaires administratives, et dans les cours judiciaires", per estendre's tot seguit amb referències interessants a la lluita lingüística a Catalunya-

Nord, entre la imposició del francès per les autoritats i la resistència del català per part de la població. Segueix després una referència típicament romàntica a la literatura popular tradicional nord-catalana (pp. 393-400), on esmenta la *Cançó del pardal* i la *Cançó del Canigó*. I acaba amb noves referències al conflicte lingüístic a les dues Catalunyaes de la seva època i amb un esment de quatre obres lexicogràfiques antigues, així com de dues obres contemporànies editades a Barcelona: el *Diccionario catalán-castellano-latino* (1803, 1805), d'Esteve, Bellvitges i Joglar, i la *Gramàtica y apologia de la llengua catalana* (1813-1815), de Ballot. En apèndix (pp. 404-439), com a notes, ens forneix una crestomatia de textos catalans, del segle X al XVIII. Els viatges de Jaubert de Paça per Catalunya-Sud i el País Valencià li possibilitaren aquest quadre històric: per les notes a peu de pàgina, constata que coneixia molt bé la historiografia referent a la Corona d'Aragó, tant d'autors catalans, com valencians i aragonesos. L'únic buit perceptible és la historiografia mallorquina, que explicaria l'omissió de Ramon Llull en desplegar el quadre històric de la nostra literatura.

Josep Tastú (grafiat Tastu, sense accent, en francès), (Perpinyà 1787-París 1849), tot i viure molts anys a París (on, de primer, exercí d'impressor) i estar casat amb una poetessa romàntica francesa, Amable Voiart, manifestà un gran interès per la filologia catalana. Viatjà per Catalunya i Mallorca durant quinze mesos (entre març de 1837 i juny de 1838), recollint literatura antiga i cançoners populars tradicionals. Es relacionà amb el filòleg provençal François Raynouard i proporcionà a Fèlix Torres Amat la seva col·laboració per al diccionari d'escriptors catalans que aquest edità finalment el 1836 a Barcelona. Encara, a la dècada dels quarantes, projectava l'edició de literatura catalana medieval amb Joaquim Rubió i Ors. Les seves recerques, malauradament, quedaren pràcticament inèdites i desconegudes, sense tenir cap influència immediata a Catalunya-Nord. La seva obra manuscrita es conserva a la Biblioteca Mazarina de París i comprèn edicions d'autors catalans antics, gramàtics i glossaris. Cal que recordem, però, una obra curiosa de Tastú, la cançó *Los Contrabanders* (és a dir "els contrabandistes") que edita a París el 1833. A la introducció en prosa, hi fa un elogi de la llengua catalana, amb citacions d'Ausiàs March i de Bernat-Hug de Rocabertí, en un estil popularista una mica pintoresc, al gust romàntic. Tastú explica que *Los Contrabanders*, que ell qualifica de "cançoneta nova", és escrita a imitació de Béranger. Tenim, doncs, que el mateix any que a Barcelona es publicarà *La pàtria* d'Aribau, un perpinyanès editava a París un altre poema romàntic en català (la introducció va datada a les Carnestoltes de 1833), poema que d'alguna manera va arribar a Barcelona, car, alguns anys després n'aparegué un esment al fullotó del diari "El Guardia Nacional" (1835-1841).

D'altra banda, segons reporta **Josep-Maria de Casacuberta**, a la "Revue des Pyrénées Orientales" (1842), un clergue que signava "L'abbé S." inserí una estrofa i mitja de *La pàtria* d'Aribau en un treball d'esperit renaixentista; i, segons **Antoni Rubió i Lluch**, l'any 1843 l'erudit **Antoni Puiggarí** (1815-1890) ja coneixia els versos de "Lo Gayter del Llobregat" (recollits en llibre a Barcelona el 1841). Malgrat la separadora frontera estatal, les connexions entre els literats i erudits dels dos bocins en què, l'any 1659, havia quedat dividida Catalunya, no s'havien tallat.

BIBLIOGRAFIA

- AMADE, Jean: *Anthologie catalane (1re série: Les Poètes roussillonnais)* avec Introduction, Bibliographie, Traduction française et Notes. Edition de la Bibliothèque Catalane, Perpignan 1908, LVI + 260 pp.
- ANÒNIM: *Papiers de Josep Tàstü (1787-1849) existents avui en la "Bibliothèque Mazarine" de París.* "Revista de Bibliografia Catalana", II, 1902; pp. 140-155.
- CARBONELL, Jordi: *Dues traduccions rosselloneses setcentistes de la Zaïra de Voltaire.* "Estudis Romànics", XI, 1962 [1967], pp. 161-170.
La literatura catalana durant el període de transició del segle XVIII al segle XIX. "Actes del Quart Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes". Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Montserrat 1977; pp. 269-313.
- CREIXELL, Louis: *José Bonafont. 1854-1935. Etude bio-bibliographique.* Université de Montpellier. Faculté des Lettres et Sciences Humaines, Octobre 1968. Mémoire de Maîtrise.
- CREIXELL, Lluís: *Esqueix de les nostres primícies teatrals: la tragèdia d'En Miquel Aujaleu.* "Sant Joan i Barres", 48, juliol 1972, pp. 18-25.
- JAUBERT de PASSA, François: *Recherches historiques sur la langue catalane.* "Mémoires et dissertations sur les antiquités nationales et étrangères". Société Royale des antiquaires de France, Paris 1824; pp. 297-431.
- NOELL, René: *Essai de Bibliographie roussillonnaise des origines à 1906.* Revue "Terra Nostra", Prada 1976, 224 pp. Vegeu-hi: "Journaux et périodiques", pp. 13-19; "Folklore et art populaire", pp. 80-85; "Littérature", pp. 176-178; "Linguistique", pp. 188-189.
- PAGÈS, Amédée: *Notice sur la vie et les travaux de Joseph Tàstü.* "Revue des langues romanes", 1888, pp. 57-76 i 127-145.
- PONS, Joseph-Sébastien: *La littérature catalane en Roussillon au XVIIe et au XVIIIe siècle. L'Esprit provincial. Les Mystiques. Les Goïgs et le Théâtre Religieux.* Edouard Privat, éditeur/Henri Didier, éditeur, Toulouse/Paris 1929, 399 pp.
La littérature catalane en Roussillon (1600-1800). Bibliographie. Edouard Privat, éditeur / Henri Didier, éditeur, Toulouse / Paris 1929, 108 pp.
- VERDAGUER, Pere: *Fabulistes rossellonesos.* Edicions 62 (Antologia Catalana, 70), Barcelona 1973, 92 pp.
 "Literatura en francès" i "Literatura rossellonesa", dins AA.VV.: *Diccionari de literatura catalana.* Edicions 62 (Cultura Catalana Contemporània, IX). Barcelona 1979; pp. 365-367 i 383-388.
- VIDAL, Pierre et CALMETTE, Joseph: *Bibliographie Roussillonnaise.* dressée par (...). Extrait du XLIIe Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales, Perpignan 1906, 558 pp. Vegeu-hi "Langue et Littérature catalanes", pp. 357-404 i 509-512.

